

KUOLEMA – SAATTEEKSI

Outi Fingerroos & Kaarina Koski

LÄSNÄ OLEVA KUOLEMA

Eloren vuoden 2005 teemanumeron aihe, kuolema, on alati ajankohtainen ja näkyvä inhimillisen kulttuurin osa-alue. Juha Pentikäinen kirjoittaa heti teemanumeroon sisältyvän kolumninsa alussa, että haualöydöt ja erilaiset pyhän merkit kivessä ja kalliiossa ovat maailman vanhinta kieltä kuolemasta ja kertovat *homo religiosuksen* olemassaolosta. Esimerkiksi Neandertalin ihminen tunsi arkeologisten todistusaineistojen perusteella tulen, uhrasi ja hautasi kuolleen jo 30 000 vuotta sitten. Cromagnon-ihminen taas maalasi Euroopan kallioluoliin käsityksiään elämästä ja kuolemasta. Suomessa esihistoriallisen ihmisen kuolemakäsityksiä on ajoitettu 6 000 vuoden taakse.

Kuolemalla on lukemattomia ilmenemismuotoja. Philippe Ariès on tehnyt yhden tunnetuimmista tulkintoista länsimaisen kuolemakulttuurin vaiheista. Portaita on viisi (kesy kuolema, itsen kuolema, kaukainen ja uhkaava kuolema, toisen kuolema ja näkymätön kuolema), mikä osoittaa kulttuuristen kuolemakäsitysten kontekstisidonnaisuuden. Esimerkiksi keskiaikainen kuolema oli julkinen seremonia: kuolevan makuukamari oli paikka, jonne kuka tahansa saattoi tulla. (Ariès 1981, passim.) Vastaavalla tavalla hengenlähö oli tärkeä tapahtuma esimerkiksi Vienan Karjalassa. Samuli Paulaharju kuvaa, että kun tiedettiin jonkun olevan *läbtemäisilläh*, kokoonnuttiin joukolla kuolintaloon. (Paulaharju 1995, 85.)

Norbert Elias (1993, 23) kirjoittaa modernista kuolemasta: ”Tänään asiat ovat toisin. Kuolemaa ei ole koskaan aikaisemmin ihmiskunnan historiassa piilotettu yhtä hygieenisesti yhteiskuntaelämän kulissien taakse. Ihmisruumiita ei koskaan aikaisemmin ole kiidätetty yhtä hajuttomasti ja teknisen täydellisesti kuolinvuoteeltaan hautaan.” Zygmund Bauman pitää modernia ihmistä absurdina kapinallisenä, jolle kuolema on vääjäämätön loppu: pelottava ja torjuttu mielikuva, jota vastaan reagoidaan elämällä niin kuin sitä ei olisi. Kuoleman pelko leimaa ihmisten elämää, vaikka se on poissa näkyviltä ja ihmisten mielistä. (Bauman 1992, 12–19, 24.) Jean Baudrillard (1993, 185) vie tulkintaa vielä pidemmälle, sillä hän esittää seuraavaksi vaiheeksi ultra-modernia kuolemaa, joka on eräänlainen tyhjä tila: jää-

dytetty ja sterilisoitu ruumis, lasinen arkku, tulevaisuuden sivilisaatioita varten koottu mikrofilmi tai arkisto, jonne on säilötty maailman steriloituja muistoja. Onko ihmisten mielikuvitukselle siis mitään rajaa kuoleman ongelmaa selitettäessä?

Kuolemasta on tullut myös globaalia omaisuutta, osa viihdeteollisuutta ja kansainvälisten uutistoimistojen vakiomateriaalia. Tämä konkretisoitui saatesanoja kirjoittaessa, kun Karol Józef Wojtyła eli paavi Johannes Paavali II:n kuoleman ympärillä käytävä uutisointi oli kiihkeimmillään. Paavi kuoli virallisen ilmoituksen mukaan lauantaina 2. huhtikuuta 2005 kello 21.37. Varttitunnin kuluttua tästä maailman johtavat tietotoimistot saivat paavillisen suruviestin sms-tekstiviestinä ja tv-kanavat varmistuksen hieman myöhemmin sähköpostitse. Vatikaanissa vietettyjä hautajaisia seurasi miljoonia ihmisiä ympäri maailman, ja muutamat satelliittiradio-kanavat kuten Sirius ja XM lähettävät suorana lähetyksenä. Lisäksi Italia sulki ilmatilansa hautajaisten ajaksi ja Walesin prinssi Charles siirsi kuninkaalliset häänsä päivällä. Yleismaailmallisen kirkon ylin paimen, Jeesuksen Kristuksen sijainen ja Jumalan palvelijoiden palvelija onkin nykyisellään median renki, jonka kuolema oli niin globaali uutinen, että siitä uutisoitiin kommunistista Kiinaa myöden.

KIEHTOVA KUOLEMA

Kuolema luonnollisesti on kiehtonut aina tutkijoitakin. Suomessa ensimmäinen kuolema-aiheinen väitöskirja, Matti Warosen *Vainajanpalvelus muinaisilla suomalaisilla*, ilmestyi jo vuonna 1895. Uno Harva totesi *Suomalaisen muinaisuskossa* (1948, 488), että ”syntymä ja kuolema, hengen saanti ja hengen lähtö” ovat olleet ”ihmissuvun suurimpia arvoituksia, joita on pohdittu kautta aikojen”. Parhaiten kuoleman tutkimuksellinen kiehtovuus konkretisoituu Salme Korhosen koostamassa bibliografiassa *Kuolema Suomen perinnetieteellisessä kirjallisuudessa vuoteen 1989*, joka ilmestyi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisusarjassa pienenä kirjasena vuonna 1990. Se julkaistiin myös Juha Pentikäisen kirjassa *Suomalaisen lähtö* (1990). Bibliografian alussa Korhonen toteaa, että tutkijat ovat kirjoittaneet runsaasti etnografisia kuvauksia esimerkiksi kuolinhetkeen, ruumiinpesuun ja hautajaisiin liittyvistä rituaaleista. Kuolemaan liittyvä tapa- ja uskomusperinteen tutkimus onkin olennainen osa uskontotieteilijöiden, kansatieteilijöiden ja folkloristien kaikkina aikoina perinteeseen osoittamaa kiinnostusta. (Korhonen 1990, 5–7.) On myös selvä, että erilaisten kansojen ja ihmisryhmien parissa liikkuneiden kenttäetnografien kädenjälki näkyy niin arkistojen kokoonpanoissa, kuolemaa käsittelevän tutkimuksen kuin kansanuskonkin koko kuvassa vielä tänä päivänä. Toisaalta teoreettinen pohdinta ja kuolemanrituaalien uudelleenformulointi etsivät jatkuvasti uusia muotoja.

Eloren kuolema-aiheinen teemanumero koostuu Juha Pentikäisen kirjoittamasta kolumnista ja yhteensä kuudesta referoidusta artikkelista, joissa kulttuuri-tutkijat – kaksi uskontotieteilijää ja neljä folkloristia – käsittelevät kuolemaa tutkimustensa näkökulmista. Tekstit ovat hyvinkin erilaisia, mutta niistä löytyy myös mielenkiintoisia risteämiä: kirjoittajat pohtivat kuoleman oikeutusta, lupaa ja

representaatioita. Teemanumeron helmi on Salme Korhonen kirjoittama *Kuolema ja kulttuurien tutkimus – bibliografia 1989–2004*. Korhonen lähti koostamaan bibliografiaa pyynnöstämme alkuvuodesta 2004 luullen, että siitä tulisi huomattavasti edeltäjäänsä lyhyempi. Kävi toisin, sillä “päivitys vuosilta 1989–2004 on kaksi kertaa niin pitkä”. Uuden bibliografian julkaisukuntoon saattaminen onkin suururakka, josta Salme Korhonen ansaitsee parhaimmat kiitokset. Samalla kuolema-aiheisen kokoelmamme tehtävä täyttyy: Tarjoamme lukijoille sekä kuvan Suomessa tehtävästä tutkimuksesta että muutamia kiinnostavia esimerkkejä.

Millainen sitten on oikea tapa kuolla? Millainen kuolema on paheksuttu tai ei-toivottu? Näitä kysymyksiä pohtivat eri kannoilta useat tämän kokoelman artikkelit. Ajankohtaisimmin kysymystä hyvästä ja ihmisarvoisesta kuolemasta tarkastelee uskontotieteilijä Leila Jylhänkankaan artikkeli suomalaisesta eutanasiakeskustelusta. Kristilliseltä pohjalta ihmiselämä on sellaisenaan tärkeä arvo, mutta monille ihmisarvo edellyttää kykyä ajatella, kommunikoida, kontrolloida omaa ruumistaan ja huolehtia itsestään. Eutanasiaa pohtivissa kannanotoissa arvokas kuolema voi tarkoittaa joko elämän ja kärsimystenkin kestämistä nöyrästi loppuun saakka tai niiden lopettamista ajoissa, ennen muuttumista muista riippuvaiseksi vihannekeksi.

Aivan toisenlaiselta pohjalta kuoleman arvokkuutta lähestytään islantilaisissa saagoissa, kuten folkloristi Joonas Ahola sankarin kuolemaa käsittelevässä artikkelissaan osoittaa. Väkivaltainen ja tuskallinen kuolema on esikuvallinen, jos se kohdataan urheasti ja säilytetään suvun kunnia. Saagoissa kuvaukset kuoleman edessä osoitetusta urheudesta tai pelkuruudesta myös täydentävät sankarien tai vähäpätöisiksi esitettyjen hahmojen henkilökuvaa. Saagojen kuvaamassa maailmassa uskollisuus omille sidosryhmille ja niiden intressien turvaaminen on ollut tärkeämpää kuin oman elämän jatkuminen. Yksilö on ollut ennen kaikkea yhteisönsä jäsen.

Vainajaa on arvioitu nimenomaan yhteisönsä jäsenenä myös vanhassa kansanuskossa, jossa normaali kuolintapa rituaaleineen siirtää vainajan tuonpuoleiseen yhteisön jatkuvuuden turvaavalla tavalla. Epätavallinen kuten äkillinen tai väkivaltainen kuolema esti tämän ja tulkittiin pahaksi, eikä sitä ritualisoitu normaalilla tavalla. Rituaalit sekä osoittavat että muovaavat kuolijan arvoa ja muistoa. Näihin kysymyksiin pureutuvat uuden ajan ja pohjalaisten tekemien tappojen näkökulmista folkloristi Riina Haanpään ja uskontotieteilijä Outi Fingerroosin artikkelit, joissa vainajan muisto ja sen ritualisointi määräytyvät vainajan elämänaikaisten tekojen, ei kuoleman perusteella. Haanpään analyysi 1970-luvulla tapahtuneesta veljessurmasta ja sen käsittelystä suvun muistitiedossa näyttää selvästi vanhojen uskomusten katkenneen: paheksunta kohdistui surmaajaan ja hänen myöhempään kuolemaansa vankilassa. Uhri sen sijaan sai normaalit rituaalit. Erityisen kiintoisaa Haanpään artikkelissa on tutkijan tekemä itsereflektointi: uhri ja murhaaja olivat tutkijan isoisän veljiä. Fingerroosin artikkeli käsittelee säveltäjäimestari Toivo Kuulan vuonna 1918 tapahtunutta surmaa. Viipuri oli juuri valloitettu ja valkoiset viettivät voitonjuhlia. Julkisuudessa vaiettiin niistä viinanhuuruuksista ja väkivaltaisista olosuhteista, jotka tekivät kuolemasta epätavallisen ja tuohon aikaan vielä potentiaalisesti paheksuttavan. Niiden sijaan rituaalien keskiöön nostettiin Kuulan yksi-

öllinen elämäntyö, jonka kautta hänen muistonsa rakennettiin isänmaallisesti kohottavaksi. Fingerroos tarkastelee paitsi Kuulan muiston käyttämistä valkoisen Suomen rakentamisessa, myös lesken suruprosessia ja hänen osuuttaan muiston vaalimisessa.

Suruprosessia lähestyy tässä kokoelmassa yksityiskohtaisemmin folkloristi Kaarina Koski, joka on käsitellyt inkeriläisiä itkuja koskevassa artikkelissaan rituaalia lähiomaisten ja heidän kokemansa menetyksen näkökulmasta. Hän suhteuttaa toisiinsa itkujen kulttuuriset selitykset sekä niiden psyykkisen tason, jolla itkijä käsittelee menetyksen aiheuttamia psyykkisiä reaktioita. Koski tarkastelee itkuja myös rituaalisena kanavana, jonka kautta tunnesuhdetta läheiseen ihmiseen on voitu pitää yllä kuoleman yli. Folkloristi Olga Davydovan artikkeli päättää teemanumeron. Davydova käsittelee ennen kaikkea rituaalin yhteiskunnallista aspektia ja fokusoi lisäksi kysymykseen Venäjältä muuttaneen identiteetistä ja sen manifestoinnista hautajaisrituaalin kautta. Haanpään tavoin Davydovan tekstissä on keskeistä tutkijan oman kokemuksen erittely ja käyttö tutkimuksen instrumenttina. Neuvostojärjestelmä muokkasi Venäjällä hautausrituaalit omaa ideologiaansa noudattaviksi; vainajan muisto perustuu hänen tekemälleen työlle järjestelmän hyväksi – kuten Toivo Kuulan muisto valkoisessa Suomessa Outi Fingerroosin artikkelissa. Venäjältä Suomeen siirtynyt paluumuuttaja taas pyrki ilmentämään suomalaista identiteettiä valitsemalla tutumman rituaalin sijaan luterilaiset hautajaiset.

KIRJALLISUUS

- ARIÈS, PHILIPPE 1981: *Western Attitudes Towards Death from the Middle Ages to the Present*. London: Marion Boyars. [1974]
- BAUDRILLARD, JEAN 1993: *Symbolic Exchange and Death*. London: Sage Publications. [1976]
- BAUMAN, ZYGMUND 1992: *Mortality, Immortality and Other Life Strategies*. Stanford: Stanford University Press.
- ELIAS, NORBERT 1993: *Kuolevien yksinäisyys*. Helsinki: Gaudeamus. [1982]
- HARVA, UNO 1948: *Suomalaisten muinaisuusko*. Porvoo: WSOY.
- KORHONEN, SALME 1990: *Kuolema Suomen perinnetieteellisessä kirjallisuudessa. Bibliografia vuoteen 1989*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja 7. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAULAHARJU, SAMULI 1995: *Syntymä, lapsuus ja kuolema. Vienen Karjalan tapoja ja uskomuksia*. Kansanelämän kuvauksia 41. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. [1924]

Teemanumeron toimittajat, uskontotieteilijä Outi Fingerroos (FT) ja folkloristi Kaarina Koski (FM), ovat molemmat kuolema-aiheen asiantuntijoita.